

Projekt renowacji Szkoły Związków Zawodowych ADGB w Bernau pod Berlinem

Ulrich Borgert

Szkoła Związków Zawodowych ADGB (1930-33)

Szkoła w Bernau pod Berlinem to obiekt Niemieckiego Ruchu Robotniczego Republiki Weimarskiej, finansowany przez ADGB (*Allgemeiner Deutscher Gewerkschaftsbund*, czyli Ogólnoniemiecką Federację Związków Zawodowych), organizację zrzeszającą 4,5 miliona członków. Działania edukacyjne stanowiły ważny element strategii Federacji, mającej na celu osiągnięcie silnej reprezentacji robotników w młodej demokracji niemieckiej. Pod koniec lat 20. XX w. Federacja zamierzała zbudować w Niemczech dwie szkoły kształcące związkowców. W latach 1928-30 ukończono budowę tylko jednej z nich

– szkoły w Bernau pod Berlinem, pięknie położonej w lesie nad jeziorem, 25 mil od stolicy. Celem stworzenia szkoły w Bernau było umożliwienie związkowcom nabywanie w przyjemnym otoczeniu wiedzy z takich przedmiotów jak nauka o związkach zawodowych, zarządzanie, ekonomika czy prawo pracy. Podczas miesięcznego szkolenia słuchacze odbywali również zajęcia z wychowania fizycznego w naturalnym otoczeniu¹.

1. *Die erste Bundesschule entsteht*, „Gewerkschafts-Zeitung” (38)1928, nr 19, s. 294-296; *Die Bundesschule – Rede des Vorsitzenden des ADGB Peter Graßmann zur Eröffnung der Bundesschule in Bernau*, „Gewerkschafts-Zeitung” (40)1930 nr 19, s. 289-290, 290-292; Arthur Hessler, *Die Bundesschule des ADGB*, „Das freie Wort - Sozialdemokratisches Diskussionsorgan” (2)1930, nr 18, s. 1-5.

1. Widok z lotu ptaka (1930), fot. Hauptstaatsarchiv Düsseldorf / Luftbildbestand

2. Jadalnia z dobudówką z lat 70. (1998), fot. BRENNE Gesellschaft von Architekten mbH, Berlin

Szkołę Związków Zawodowych w Bernau zbudował szwajcarski architekt Hannes Meyer (1889-1954), następca Waltera Gropiusa na stanowisku dyrektora *Bauhausu* w Dessau w latach 1928-30 oraz Hansa Wittwera (1894-1952) na stanowisku szefa wydziału architektury w latach 1927-29 tamże. Szkoła w Bernau jest może mniej znanym obiektem z ery *Bauhausu*, lecz jest najważniejszym obiektem zaprojektowanym poza Dessau². Powstała w wyniku konkursu ogłoszonego w 1928 r., do udziału w którym zaproszono sześciu znanych niemieckich architektów, m.in. także Ericha Mendelsohna i Maxa Tauta. Pierwszą nagrodę oraz zlecenie na realizację obiektu otrzymali Hannes Meyer i Hans Wittwer, ponieważ zaprojektowali oni nowoczesny budynek szkolny o zdecentralizowanej kompozycji, oparty na starannie przemyślanej koncepcji pedagogicznej³.

W przeciwieństwie do głównego budynku *Bauhausu* w Dessau, Domów Mistrzów czy osiedla Dessau-Törten, których projekty powstały w prywatnej pracowni Waltera Gropiusa, obiekt w Bernau zaprojektowano w klasie architektury *Bauhausu* założonej w 1928 r. przez Hannesa Meyera. Szkoła Związków Zawodowych stała się dla *Bauhausu* oraz jego nowej klasy i warsztatów architektury szansą stworzenia pokazowego obiektu, zaprezentowania dorobku, a także zdobycia uznania dla proponowanego wzornictwa.

2. Lena Meyer-Berger (red.), *Hannes Meyer, Bauen und Gesellschaft. Schriften, Briefe, Projekte*, Drezno 1980; *Hannes Meyer 1889-1954 – Architekt Urbanist Lehrer*, Berlin: Bauhaus-Archiv Berlin, Deutsches Architekturmuseum Frankfurt n.Menem, ETH Zürich, 1989; Klaus-Jürgen Winkler, *Der Architekt Hannes Meyer – Anschauungen und Werk*, Berlin 1989; Hans-Jakob Wittwer, *Hans Wittwer (1894-1952)*, Zürich: Eidgenössische Technische Hochschule, Institut für Geschichte und Theorie der Architektur, 1985.

3. *Bundesschule des Allgemeinen Deutschen Gewerkschaftsbundes in Bernau*, „Bau-Wettbewerbe“ 1928, nr 33, s. 1-7, 9-32.

Koncepcja budynku według Meyera i Wittwera

Konstrukcja budynku szkoły wraz z obiektami towarzyszącymi miała służyć jasno wytyczonym funkcjom społeczno-edukacyjnym. Promowały one ideał życia i pracy w określonej zbiorowości oparty na założeniu, że uczenie się jest nie tylko przekazywaniem wiedzy, lecz również działaniem społecznym. Koncepcja ta znalazła odzwierciedlenie w architekturze i wzornictwie tego obiektu. Zaprojektowano tu zdecentralizowany układ wyraźnie wydzielonych stref: strefa nauki (budynek szkolny z salami wykładowymi, salami zajęć, czytelnią i salą gimnastyczną), strefa mieszkalna (oddzielne domy dla studentów i kadry nauczycielskiej) oraz strefa socjalna (główne skrzydło z pomieszczeniami wspólnego użytku – aulą, jadalnią, kuchnią). Budynki zostały rozplanowane wzdłuż czytelnej osi wpisanej w łagodnie pofałdowany teren i połączone przeszklonym korytarzem, biegnącym od głównego skrzydła usytuowanego przy drodze dojazdowej aż do budynku szkolnego znajdującego się na końcu posiadłości. Krajobraz otoczenia pozostał w stanie nienaruszonym, z wyjątkiem terenów sportowych. Zamierzeniem architektów było zachowanie ścisłego związku między budynkami a krajobrazem, czego świadectwem jest piękny widok z pomieszczeń wspólnego użytku oraz pomieszczeń strefy mieszkalnej⁴.

Szkoła (z internatem) została zaplanowana dla 120 słuchaczy. Na koncepcję Meyera miała wpływ

4. Adolf Behne, *Bundesschule in Bernau bei Berlin*, „Zentralblatt der Bauverwaltung“ (51)1931, nr 14, s. 213-222; Hannes Meyer, *Die Bundesschule des ADGB in Bernau bei Berlin*, [przedruk w:] *Hannes Meyer, Bauen und Gesellschaft. Schriften, Briefe, Projekte*, Drezno 1980, s. 63-67.

teoria Pestalozziego, mówiąca o potrzebie oświaty ludowej połączonej z wychowaniem prowadzonym w małych grupach. Koncepcję tę najlepiej obrazują domy studenckie, zorganizowane w oparciu o przesłanki pedagogiczne. Liczbę 120 słuchaczy podzielono na 12 grup-jednostek 10-osobowych. Jednostkę (społeczność piętra) tworzyło 10 osób zakwaterowanych po dwie osoby w pokoju; członkowie takiej jednostki mieszkali oddzieleni od pozostałych grup. Odrębność społeczną jednostek podkreślała kolorystyka: poszczególne domy pomalowano na różne kolory – niebieski, czerwony, zielony, żółty i szary; oznakowanie kolorem pomagało w orientacji w terenie. Także kolorystyka poszczególnych pięter zmienia się od jasnej do ciemnej. Poza domami studenckimi codzienne czynności były organizowane dla całej społeczności. Słuchacze wspólnie spożywali posiłki w stołówce czy uczyli się w sali wykładowej. Ponadto wszystkie jednostki zbierały się razem z kadrą nauczycielską w dużej auli, stołówce czy na stadionie⁵.

Projekt budynków i pomieszczeń poddany został regułom „czystego” funkcjonalizmu. Wszystkie budynki (z wyjątkiem budynku szkolnego z salami zajęć) mają płaskie dachy i zbudowane zostały z żółtej cegły. Podziały fasad podkreślono zróżnicowaniem materiałowym, na które składają się: stal (stalowe okna), szkło (szkło pryzmatyczne w oknach, ścianach wewnętrznych i sufitach) oraz beton konstrukcji budynku, ze szkieletem żelbetowym widocznym zarówno na zewnątrz, jak i wewnątrz. Zamiarem Meyera było stworzenie „rzeczowej” architektury, opartej na dynamizmie i różnorodności materiałów o odmiennych właściwościach. Efekt plastyczny jest wynikiem połączenia żelbetowej konstrukcji, murów z żółtej cegły, stalowych okien oraz szkła pryzmatycznego w ścianach i sufitach.

5. Hannes Meyer, *Erläuterungen zum Schulprojekt. Grundsätze der Gestaltung*, „Bauhaus. Zeitschrift für Gestaltung” (2)1928, nr 2/3, s. 14-16.

Główną cechą meyerowskiego podejścia do architektury było stosowanie nowoczesnych rozwiązań konstrukcyjnych i nowych materiałów budowlanych. Meyer w pełni wykorzystał ten potencjał, zarówno w strukturze budowlanej jak i we wzornictwie. Poglądy Meyera dotyczące rozumienia architektury jako procesu techniczno-ekonomicznego „organizowania życia”, zawsze determinowała chęć znajdowania rozsądnych, przekonujących oraz uzasadnionych ekonomicznie rozwiązań konstrukcyjnych, technicznych i projektowych budynku. Jego zgłoszony do konkursu projekt zakładał zbudowanie (w systemie Feifela) domów studenckich o ultranowoczesnej konstrukcji szkieletowej i lekkich stropach⁶. Ta technika modułowa, przypominająca budowlę z klocków, nie uzyskała akceptacji inwestora, czyli ADGB. Meyer i Wittwer musieli sięgnąć po bardziej konwencjonalne rozwiązanie w postaci żelbetowej konstrukcji ścian i stropów, w połączeniu z tradycyjnym wykończeniem z cegły; rozwiązanie takie w 1930 r. było stosowane od dawna.

Adaptacje i dobudówki (do 1990 r.)

Szkoła ADGB działała zaledwie trzy lata; w 1933 r. władze nazistowskie zakazały działalności związków zawodowych, a obiekt skonfiskowały dla własnych celów – powstała tam szkoła oficerów SS. Co zdumiewające, w owym czasie ów kompleks szkolny nie uległ żadnym zmianom adaptacyjnym czy przebudowom. Jediną zmianą było przemalowanie fasad na kolor maskujący⁷.

Po wojnie zespół użytkowała enerdowska Federacja Związków Zawodowych (FDGB). Nowy właściciel powiększył go, nadając mu nazwę Akademii Związków Zawodowych. Pierwsze plany rozbudowy z początku lat 50. XX w., opracowane przez architekta Georga

6. Ibidem.

7. *Das Schicksal der ADGB-Bundesschule im Dritten Reich*, Bernau: Verein Baudenkmal Bundesschule Bernau e.V., nr 6, 2007.

3. Jadalnia ze zrekonstruowanym ogrodem zimowym (2007), fot. BRENNE Gesellschaft von Architekten mbH, Berlin

4. Domy studenckie z przeszklonym korytarzem przed renowacją (1998), fot. BRENNE Gesellschaft von Architekten mbH, Berlin

Waterstradta, pozostawiały bez zmian zespół z lat 20., dodając jednak nowe budynki o podobnych rozmiarach równoległe do pierwotnego układu. W 1952 r. sytuacja polityczna NRD zmieniła się, oscylując w kierunku dyrektyw sowieckich, również w zakresie urbanistyki i architektury. Tak więc architektura narzucona odgórnie spowodowała również dyskredytację architektury *Bauhausu*.

W przypadku szkoły ADGB całkowitej deformacji uległa część wejściowa. Nad dawnym wejściem dobudowano drugie piętro, niweczając w ten sposób projekt Meyera i Wittwera. W późniejszym okresie oryginalną bryłę zdeformowały duże aneksy w segmentach szkoły zawierających pomieszczenia wspólnego użytku. Zbudowano też kotłownię, która przylegała do sali wykładowej. Pierwotna równowaga pomiędzy zabudową a krajobrazem została przez lata znacznie zakłócona, zarówno przez wprowadzenie nowych budynków jak i brak dbałości o szatę roślinną⁸.

8. Przebudowa, rozbudowa i zmiany przeprowadzone w okresie powojennym udokumentowane są w: *Die Bundesschule des ADGB in Bernau*

Projekt renowacji

W 1990 r. Akademię Związków Zawodowych FDGB zamknięto, i przez wiele lat obiekt był niewykorzystywany. Stał pusty przez ponad dziesięć lat i ulegał aktom wandalizmu. W 2001 r. władze Brandenburgii (właściciel obiektu) oraz Berlińska Izba Rzemieślnicza (*Handwerkskammer Berlin*) zawarły porozumienie o przeznaczeniu budynków szkoły ADGB na szkołę z internatem.

Głównym zadaniem było przywrócenie obiektowi pierwotnego wyglądu – zgodnie z koncepcją Meyera i Wittwera – co oznaczało uwolnienie go od najgorszych deformacji dokonanych w okresie powojennym. Z drugiej strony projekt rekonstrukcji determinowała konieczność modernizacji i dostosowania budynków do potrzeb współczesnej szkoły z internatem. Przede wszystkim opracowany został plan generalny oraz ustalono sposoby i zakres konserwacji i przebudowy. Zakładano zburzenie powojennych dobudówek nie posiadających wartości zabytkowej, a także odsłonięcie, konserwację i rekonstrukcję architektury z okresu *Bauhausu* oraz tych części obiektu pochodzących z czasów NRD, które były tego warte⁹.

Podstawową koncepcją renowacji było przywrócenie stanu zespołu z 1930 r., łącznie z wnętrzami, funkcją poszczególnych pomieszczeń i ich spójnością. Oto kilka przykładów. W latach 70. półokrągły, przeszklony ogród zimowy zastąpiono drugą jadalnią. Dobudówka ta, murowana, była nie tylko niezadowolająca z powodów estetycznych, ale również znajdowała się w złym stanie technicznym. Przeszklony korytarz

bei Berlin 1930-1993, Hannes Meyer und Hans Wittwer, „Arbeitshefte des Brandenburgischen Landesamtes für Denkmalpflege“, nr 1, Poczdam 1993.

9. Główne założenia planu generalnego opublikowane są w: Winfried Brenne, *Denkmalpflegerischer Rahmenplan ADGB Schule in Bernau* [w:] *Umgang mit Bauten der klassischen Moderne, Kolloquium am Bauhaus Dessau 1999*, Dessau: Stiftung Bauhaus Dessau, 1999, s. 20-25; Roland Schneider, *Substanzfetischismus oder Rekonstruktionslust – Praxisalltag in der brandenburgischen Denkmalpflege*, „Brandenburgische Denkmalpflege“ (15)2006, nr 1, s. 52-63.

5. Domy studenckie z przeszklonym korytarzem po renowacji (2007), fot. BRENNE Gesellschaft von Architekten mbH, Berlin

6. Przeszkłony korytarz przed renowacją (1998), fot. BRENNE Gesellschaft von Architekten mbH, Berlin

7. Przeszkłony korytarz po renowacji (2007), fot. BRENNE Gesellschaft von Architekten mbH, Berlin

został skrócony przez wydzielenie dodatkowych sal, tak że połączenie między holem wejściowym a budynkiem szkolnym urywało się nagle. Zmianom konstrukcyjno-estetycznym uległ też budynek szkolny z salą gimnastyczną. Otwarta przestrzeń poniżej schodów i balkonu została otoczona otynkowaną ścianą, przez co utracono pełną wdzięku asymetrię budynku. Na podstawie oryginalnych planów możliwe było usunięcie wszystkich elementów przebudowy i modyfikacji dokonanych w latach 70. i 80.

Istotną sprawą było również zintegrowanie architektury z epoki enerderskiej z obecnymi wymogami szkoły. Dotyczy to przede wszystkim części wejściowej budynku szkolnego, która została całkowicie przebudowana w latach 50., o czym wspomniano powyżej. Przywrócenie do pierwotnego stanu było niemożliwe z powodu całkowitej utraty oryginalnej struktury budynku. Ponadto dobudowane po wojnie elementy części wejściowej były dobrej jakości, jeśli chodzi o substancję budynku i wystrój. I wreszcie – co nie mniej ważne w projekcie renowacji – chodziło o zachowanie architektury z lat 50. jako dokumentu najnowszej historii szkoły w okresie istnienia NRD. Tak więc część wejściowa, w tym foyer i hol wejściowy, wymagały innego podejścia. To właśnie tu substancja z lat 50. zderza się z oryginalną substancją z lat 20. Dla tej szczególnej sytuacji znaleziono rozwiązanie, które łączy elementy obu okresów z dzisiejszymi dodatkami. Obecnie strefa wejściowa stanowi połączenie trzech warstw czasowych metamorfozy budynku, które bardzo opisowo dokumentują różne sposoby użytkowania i fazy budowy tego zabytku. Ściana z luksferów w holu wejściowym jest rekonstrukcją, która była

konieczna dla przywrócenia wrażenia przestrzenności holu; współgra ona z przeszklonym korytarzem oraz salą jadalną obok holu. Luksfery, identyczne z oryginalnymi, zostały wykonane w Portugalii.

Wiele oryginalnych elementów przetrwało i znajdowało się w nienaruszonym stanie, a jedynie zakryte one zostały elementami dodanymi w ciągu ostatnich 40 lat; dotyczy to np. oryginalnej konstrukcji żelbetowej oraz sufitu z luksferów w sali jadalnej. Betonowa konstrukcja została całkowicie zakryta, a sufit z luksferów zakrywał sufit podwieszany. Oba te elementy zostały odsłonięte i odnowione. Przywrócono do oryginalnego wystroju i zrekonstruowano stalowe okna sali jadalnej (które w międzyczasie zastąpiono drewnianymi), umożliwiając ponownie piękne połączenie przestrzeni zewnętrznych i wewnętrznych otaczających to pomieszczenie. Innym przykładem jest przeszklony korytarz. Zachowała się oryginalna konstrukcja stalowa, ale utracona została jego przejrzystość, ponieważ dodano drewnianą ściankę parapetową. Obecnie, po rekonstrukcji, przeszklony korytarz prezentuje swój oryginalny wygląd: wypełniony światłem korytarz z jaskrawą czerwieńią stalowego szkieletu.

Głównym celem projektu konserwatorskiego było zabezpieczenie oryginalnej substancji obiektu, rekonstrukcja i naprawa unikatowych elementów zaprojektowanych z takich materiałów jak beton, cegła, stal oraz szkło, tak istotnych w pierwotnej koncepcji Meyera i Wittwera. Fasadę z żółtej cegły na betonowej konstrukcji odremontowano i oczyszczono bez uszczerbku dla materiału. W dobrym stanie i funkcjonujące były również miedziane elementy dachu – wy-

8. Budynek szkolny przed renowacją (1998), fot. BRENNE Gesellschaft von Architekten mbH, Berlin

9. Budynek szkolny po renowacji (2007), fot. BRENNE Gesellschaft von Architekten mbH, Berlin

10. Jadalnia przed renowacją (1998), fot. BRENNE Gesellschaft von Architekten mbH, Berlin

11. Jadalnia po renowacji (2007), BRENNE Gesellschaft von Architekten mbH, Berlin

starczyło tylko je oczyścić. Wewnątrz budynku pylony i belki betonowej konstrukcji posiadały dekoracyjnie wykute powierzchnie. To ważny detal wystroju wnętrza, który przez lata pozostawał niewidoczny po przebudowie przeprowadzonej w latach 70. i 80. Prace remontowe i konserwacyjne wystarczyły, by przywrócić tym betonowym elementom ich dawny blask.

Okna o ramach ze stali szlachetnej stanowią jedną z najbardziej interesujących cech budynku ze względu na innowacyjność technologiczną. Zostały one zaprojektowane specjalnie dla tego obiektu, by zapewnić doskonały widok oraz wprowadzić zewnętrzne otoczenie do wnętrza. Stalowe okna sali jadalnej oraz zewnętrznej klatki schodowej są godne uwagi ze względu na precyzyjnie wykonane elementy metalowe, demonstrujące innowacyjny charakter budynku. Niestety, stalowe okna zastąpiono drewnianymi. Dotyczy to zwłaszcza okien pokoi mieszkalnych w domach studenckich. Jednak niektóre z okien zachowały się, więc można było wykonać ich kopie. Zachowane oryginalne okna odremontowano, lecz zaopatrzone w podwójne szyby (dla izolacji cieplnej) przy minimalnych zmianach ich rozmiaru. W celu zachowania autentycznego charakteru okien, podwójne szyby wykonano ze szkła *float* oraz szkła ciągnionego. Dopływ świeżego powietrza zapewniały prawie niewidoczne

szczeliny wentylacyjne umieszczone pod metalowym parapetem każdego okna.¹⁰

Konserwacja i zachowanie oryginalnej substancji zdeterminowała odnowienie obiektu i jego ekologiczną renowację. Całkowitą renowację szkoły ADGB przeprowadzono w latach 2002-2007, a w 2008 r. projekt jej renowacji otrzymał *World Monuments Fund/Knoll Modernism Prize*, nagrodę przyznaną wyłącznie projektom renowacyjnym obiektów modernistycznych¹¹.

10. Najnowsze artykuły na temat projektu: Thibaut de Ruyter, *Hannes Meyer ou l'architecture retrouvée*, «L'architecture d'aujourd'hui» (76)2006, nr 366, wrzesień-październik, s. 106-113; Falk Jaeger, *Glücksfall – Hannes Meyers Gewerkschaftsschule saniert*, "Deutsche BauZeitschrift" (DBZ) (55)2007, nr 3, s. 16; Simone Hain, *Differenz und Wiederholung – Zur Geschichte und Rekonstruktion der ADGB-Gewerkschaftsschule von Hannes Meyer*, «Archplus – Zeitschrift für Architektur und Städtebau» (40)2007, nr 183, s. 2-5; Roland Schneider, *Die Bundesschule des ADGB im Spannungsfeld zwischen Moderne und Geschichte*, „Moderne trifft Geschichte – das Denkmal in der heutigen Zeit, Arbeitshefte des Brandenburgischen Landesamtes für Denkmalpflege”, nr 17, Poczdam 2007, s. 91-95; Manuel Pestalozzi, *Sachlich schön*, „Architektur & Technik – Schweizer Fachzeitschrift für Architektur, Bauwesen, Industrie und Technik”, 2007, nr 8, s. 10-12; Jan Gympel, *Überraschend gut erhalten – Ehemalige Bundesschule des ADGB, Bernau*, „Metamorphose – Bauen im Bestand” (2)2008, nr 8, s. 52-54; Ulrich Brinkmann, *Zurück auf Meyer und Wittwer – Sanierung der Bundesschule des ADGB von Hannes Meyer und Hans Wittwer in Bernau: Winfried Brenne Architekten*, "Bauwelt" (99)2008, nr 8, s. 17-25.

11. World Monuments Fund/Knoll Modernism Prize dla Brenne Gesellschaft von Architekten mbH za renowację Szkoły Związków Zawodowych ADGB (1928-1930), zaprojektowanej przez Hannesa Meyera i Hansa Wittwera, Nowy Jork 2008.

Informacje o projekcie

Rok budowy	1928-29, przez Hannesa Meyera i Hansa Wittwera
Pow. całkowita / pow. użytkowa / kubatura	6715 m ² / 3398 m ² / 23875 m ³
Adres inwestycji	Hannes-Meyer-Campus 1 16 321 Bernau
Okres renowacji	2002-2007
Koszt	7,8 mln euro; 1162 euro/m ² powierzchni całkowitej
Zleceniodawca	Handwerkskammer Berlin (Berlińska Izba Rzemieślnicza)
Architekt	Franz Jaschke BRENNE Gesellschaft von Architekten mbH Rheinstrasse 45 12 161 Berlin tel. 0049 30 859079-0 fax: 0049 30 8594063 e-mail: mail@brenne-architekten.de www.brenne-architekten.de